

Turinys

4. Lyrika	5
4.1. Lyrikos savitumas.....	6
4.2. Poetinė raiška	10
4.3. Kaip skaitome eilėraštį?	16
4.4. Poema.....	22
4.5. Odė	25
4.6. Sonetas	26
4.7. Haiku	27
5. Drama	31
5.1. Kaip skaityti ir žiūrėti dramą?	32
5.2. Moljeras. „Tartiufas“ (<i>ištraukos</i>)	35
5.3. Justinas Marcinkevičius. „Mindaugas“ (<i>ištraukos</i>)	63
5.4. Arvydas Ambrašas, Regimantas Mėdikis. „Duobė“	100
5.5. Kuriame pjesę	109
6. Esė	111
6.1. Kaip suprasti ir rašyti esė?	112
6.2. Marcelijus Martinaitis. „Visi dubenys prisipildė rūstybės“	114
6.3. Vanda Juknaitė. „Išsiduosi. Balsu“ (<i>ištraukos</i>)	116
6.4. Sigitas Parulskis. „Cepelinai ir krepšinis“	122
6.5. Donaldas Kajokas. „Apie tragediją“	124
6.6. Liutauras Degėsys. „Tvarka yra netvarka“	126
7. Dokumentika	129
7.1. Dokumentinė literatūra	130
7.2. Dalia Grinkevičiūtė. „Lietuviai prie Laptevų jūros“ (<i>ištraukos</i>)	130
Žodynėlis.....	135
Literatūros šaltinių sąrašas.....	140
Iliustracijų šaltinių sąrašas.....	142

4 skyrius

Lyrika

- Kuo skiriasi šnekamoji ir poetinė kalbos?
- Kas yra lyrinis eilėraštis ir jo kalbantysis?
- Pagrindiniai poetinės raiškos bruožai:
paralelizmas, garsinė instrumentuotė, eilėdara ir kt.
- Kaip suprantamas eilėraščio vyksmas, erdvės ir laiko nuorodos?
 - Koks yra konteksto vaidmuo?
 - Kokie skiriami poezijos žanrai?

e-lankos.lt/3yum

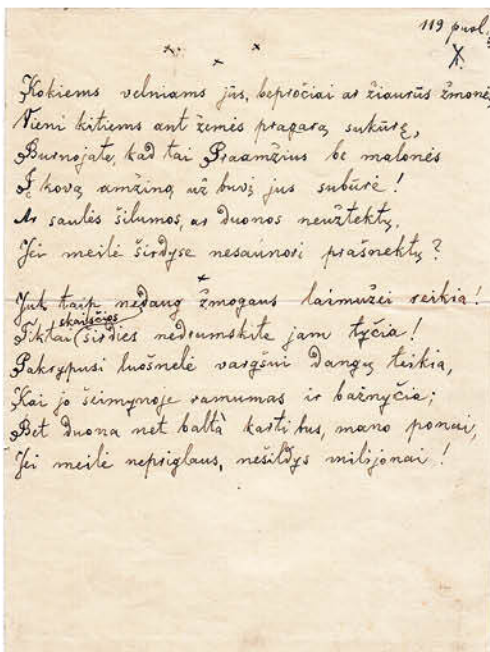
4.1. Lyrikos savitumas

Lyrika greta epikos ir dramos

Jau buvo kalbėta, kad grožinė literatūra skirstoma į epiką, lyriką ir dramą. Epika – pasakojamoji, įvykius aprašanti eiliuota arba prozinė literatūros rūšis; lyrika – dažniausiai eiliuoti kūriniai; drama – eiliuoto ar prozinio pobūdžio dialogų ir monologų forma parašytas kūrinys (dramą aptarsime penktame skyriuje). Šioms skirtingoms kalbėjimo formoms būdingas savitas turinys. Epiką jau aptarėme pirmoje šio vadovėlio dalyje. Lyrikoje siekiama atskleisti žmogaus santykį su aplinka, kitais žmonėmis, daugiau dėmesio skiriama žmogaus jausmų pasauliui. Dramoje ypač svarbūs tampa žmonių tarpusavio santykiai, stengiamasi atrinkti pačius svarbiausius įvykius, mažiau dėmesio kreipiami į aplinką.

Šiandien nustatant literatūros kūrinio rūšį, dažniau vadovaujama formaliais požymiais: prozinė kalba, eiliuota kalba, dramatis dialogas. Kartais ir lyrinis kūrinys parašomas prozine kalba.

Aptariant lyriką dažniausiai vartojama bendresnė šios literatūros rūšies kūrinius apibūdinanti sąvoka – **eilėraštis**. Kai kada ji gali būti tikslinama įvardijant žanrą: odė, sonetas ir pan.

Maironio rankraštis

Šnekamoji ir poetinė kalbos

Šnekamoji kalba literatūros kūrinyje yra savotiška statybinė medžiaga. Poetiniai pakartojimai, sugretinimai, praleidimai ir kt. išryškina kai kuriuos įprastinės kalbos bruožus. Nauji ritminiai šnekamosios kalbos frazės suskaidymai, naujų panašumų ir skirtumų nuorodos lėtina skaitymą, kviečia įsižiūrėti į eilėraščio žodžius.

Imkime pavyzdį iš Jono Meko poezijos; jis rodo, kaip keičiasi šnekamosios kalbos sakiny, paverstas eilėraščiu. J. Mekas mėgsta rašyti labai trumpomis eilutėmis, jose dažnai būna tik vienas žodis ar jo dalis. Frazės skaidymas į skirtingas eilutes turėtų būti suprantamas kaip pauzių įvedimas; šios eilutės tariamos pamažu, stabtelint kiekvienos pabaigoje:

Aš taip
guliu,
kol
langai
prašvinta.

Guliu
ir
seku,
kaip
ant langų

rytas
krinta.

Eilėraštis sudarytas iš dviejų paprastų sakinių, kurie gali būti pasakyti ir kasdienėje aplinkoje: „Aš taip guliu, kol langai prašvinta“ ir t. t. Antrasis sakiny perskirtas tarpeliu, t. y. ilgesne pauze. Sudėliojimas į eilutes čia yra vienintelis poezijos ženklas. Nieko keisto nepasakoma, tik žodžiai tariami sulėtintai, tarsi į juos įsiklausant. Šis

lėtumas, išstetumas atkreipia dėmesį į laiko slinktį. Eilėraštyje kalbama būtent apie laiko tėkmę ir jos stebėjimą.

Nežymūs pakartojimai (juk antras sakinytis beveik pakartoja pirmojo reikšmę), tarsi atsitiktinai atsiradę žodžių skambesio panašumai (paskutinių žodžių garsinis panašumas: *r-t* ir *kr-t*), visiškai neįkyrios pauzės tarp žodžių, dar kelios kalbinės smulkmenos pasirenkant šnekamajai kalbai gerai pažįstamas metaforas („langai prašvinta“) – ir štai du sakiniai apie auštantį rytą tampa simboliški, apibūdinantys jautraus žmogaus santykį su aplinka. Apie gyvenimo prasmę čia nekalbama, nemaištaujama, bet atkreipiamas dėmesys į tai, kas žmogų nuolatos lydi ir kas retai tepastebima.

Kai kalba užrašoma ilgesnėmis ar trumpesnėmis eilutėmis, o šios dėliojamos į posmus, tekstą siūloma skaityti kaip eilėrašį. Tai formalus, bet vienas svarbiausių lyrikos bruožų.

Poetinio teksto kalbos lygmenų sąsajos

Kaip žinia, kalba skaidoma į kelis **kalbės lygmenis**, juos tiria savarankiškos kalbos mokslo šakos: fonetika analizuoja kalbos skambėjimą, morfologija tiria žodžių sandarą, sintaksės objektas – sakinio sudarymas; su žodžių ir sakinių sandara siejasi ir jų reikšmės (tai tiria leksika). Analizuodami eilėrašį, taip pat remiamės teksto lygmenimis, kurie artimi šnekamosios kalbos lygmenims. Eilėraščio garsinę sandarą sudaro tiek įprasta kalbos garsų ir kirčių sistema, tiek ją papildanti poezijai būdinga garsinė instrumentuotė (ritmas, rimas, sąskambiai ir pan.). Leksikos lygmenyje kalbame apie poeto pasirenkamą žodyną, stilistinius jo atspalvius, žodžiams suteikiamas reikšmes. Sintaksinis eilėraščio lygmuo siejasi su poeto pasitelktomis stilistinėmis figūromis bei eilėraščio kompozicija.

Poetinis tekstas suteikia kalbai ypatingų reikšmių, įprasmina visus jos lygmenis. Tai, į ką kasdienėje kalboje beveik nekreipiame dėmesio, čia tampa turininga.

Poezija nėra vien šnekamosios kalbos pagražinimas garsų sąskambiais ar kalbos figūromis, poetinės priemonės prisideda prie kūrinio prasmės atsiradimo. Prie viso to reikėtų pridurti tankiai sumegztus kultūrinių, literatūrinių asociacijų tinklus, atviras ar užslėptas užuominas. Ne-

atsitiktinai eilėraštis laikomas ypač informacine prasme prisodrintu tekstu. Jam perskaityti reikia išmonės ir patyrimo.

Eilėraščio lyriškumas

Svarbiausias lyrikos bruožas yra atvirai reiškiama kalbančio žmogaus jausmai, nuojautos, vertinimai, tai yra jo vidinis pasaulis. Maironio eilėraštyje „Trākų pilis“ ne tik primenama garbinga Lietuvos praeitis, bet ir išpažįstama kalbančiojo meilė tėvynei. Reiškiami jausmai rodo tuometinės padėties vertinimą: galvojama apie garbingą tėvynės praeitį ir matoma dramatiška dabartis („Aplinkui vien tamsią naktį regėjau“).

Eilėraštyje gali būti išsakomi labai įvairūs jausmai: džiaugsmas, ilgesys, kaltė, baimė, pyktis ir kt. Jie nusako lyrinio subjekto būseną, nulemia vienokį ar kitokį jo požiūrį į aplinką, diktuoja jo veiksmus. Pavyzdžiui, vienaip į tą patį dalyką žiūrima su meile, kitaip su neapykanta.

Vienas svarbiausių lyrinio eilėraščio tikslų yra ieškojimas, kaip įvardyti sudėtingus žmogaus jausmus, dvasines būsenas, kaip išsakyti tai, ką sunku išreikšti paprastais žodžiais. Eilėraštyje „Saulėi leidžiantis“ Maironis rašo: „Taip liūdna man kartais ant saulės laidos!“ Šis liūdesys nėra ko nors konkretaus apgailėjimas, tai netgi ne kokia dramatiška baimės ar netikrumo nuotaka; greičiau tai šviesus liūdesys, meditacija, kurią sukelia grožėjimasis saulės laida ir naktį nurimusia gamta. Įsiklausymas, įsiziūrėjimas į aplinką sujaudina, netgi sužadina troškimus, įkvepia kalbantįjį. Štai du pirmieji Maironio eilėraščio „Vasaros naktys“ posmai:

Ramios, malonios vasaros naktys;
Medžio užmigęs nejuda lapas;
Viskas nutilo, viskas nurimo,
Vienos tik žvaigždės mirkčioja, dega.

Viskas užmigo, viskas nurimo;
Žemę apsupo meilės svajonės;
Neša jos sielą, neša, liūliuoja,
Ilgesio pilnos ir įkvėpimo.

Priešpaskutinis eilėraščio posmas baigiamas klausimu: „Ko man taip ilgu, ko man taip liūdna?“

Į jį bandoma atsakyti paskutiniame posme – ir tai yra žodžių ieškojimas savajam ilgesiui išreikšti:

Noris apimti visą pasaulį;
Noris mylėti Dievą aukščiausį;
Noris pasiekti amžiną grožį!..
Ko gi taip liūdna? Ko gi taip ilgu?

Visi trys norai susipina ir aiškėja, kad kalbama apie svarbiausias gyvenimo vertybes. Lyrinis subjektas sako, kad rami naktis nenuramina („Kam gi nemigdot mano troškimų?“), atvirksčiai: ji sukelia energijos, pasiryžimų antplūdį, bet kartu ir liūdesį suvokiant žmogaus galių ribotumą.

Kai žmogus nori išreikšti tai, kam „trūksta žodžių“, jis mėgina aiškių kontūrų neturinčią mintį persakyti vis kitokiu būdu, kitais žodžiais. Poetas ne slapukauja, bet stengiasi suteikti žodinę formą dar miglotai minčiai, kuri remiasi nujautimu ar prieštaringų jausmų išgyvenimu. Rašydamas eilėraštį, poetas pats aiškinasi, ką jis jaučia ar ką numano. Jis nukreipia skaitytojo mintį tam tikra linkme, kviečiančia kartu susimąstyti, pagalvoti ir apie tai, kas sakoma, ir apie save patį.

Lyrinis subjektas, arba kalbantysis

Lyrinio eilėraščio **kalbantysis** vadinamas **lyriniu subjektu**. Yra eilėraščių, kur kalbantysis nerodo asmeninio požiūrio. Tuomet į dalykus žvelgiama tarsi iš šalies, nuasmenintai. Toks kalbėjimas artėja prie epinio pasakojimo. Bet dažniausiai kalbantysis vienu ar kitu būdu išsiduoda, skaitytojas junta kalbančiojo asmeninę nuomonę. Požiūrio taškai net ir tame pačiame eilėraštyje gali kaitaliotis: žiūrima tarsi iš šalies, kas nors pasakojama, o po to išreiškiama nuomonė.

Eilėraštyje gali būti kalbama ne tik „aš“, bet ir „mes“ vardu. Galima apie save kalbėti ir vartojant antrojo asmens formą „tu“.

Palyginkime du Maironio eilėraščio „Trakų pilis“ posmus – pirmą ir paskutinį. Pirmame posme piešiamas pilies vaizdas neužsimenant apie griuvėsius stebintį ir juos apibūdinantį lyrinį subjektą. Tai tarsi epinis pasakojimas:

Pelėsiais ir kerpe apaugus aukštai
Trakų štai garbinga pilis!
Jos aukštus valdovus užmigdė kapai,
O ji tebestovi dar vis.
Bet amžiai bėga, ir griūvančios sienos
Kas dieną nyksta, apleistos ir vienos!..

Atidžiai įsižiūrėjus, ir šiame posme galima pajusti kalbantįjį. Pavyzdžiui, lyg jo rankos mostą išduoda dalelytė *štai*. Be to, gana aiškiai išreikšta kalbančiojo nuostaba, kad pilis dar stovi, o posmo pabaigoje apgailiestaujama matant šiandieninį pilies vaizdą. Atvirai lyrinis subjektas pasirodo tik paskutiniame posme:

Kada tik keliu važiauvau pro Trakus,
Man verkė iš skausmo širdis;
Gaili ašarėlė beplovė skruostūs
Ir mėlynas temdė akis!
Ir veltui dvasią raminti norėjau,
Aplinkui vien tamsią naktį regėjau.

Šios eilutės yra labai asmeniškios, nes kalbantysis prabyla apie save patį. Iki šiol jis kalbėjo apie pilį, o dabar apie save, matantį tą pilį. Jausmai reiškiami piešiant kalbančiojo portretą (minimi skruostai, mėlynos akys) ir minint jo verksmą, o visos situacijos vertinimas perteikiamas metaforišku aplink tvyrančios nakties vaizdu. Tai ne kelionė naktį pro Trakų pilį, o kalbančiojo požiūris į savojo meto realybę – nakties metafora išreiškia politinę priespaudą, dvasinį lietuvių tautos užguitumą.

Lyrinio subjekto pasirodymas eilėraščio pabaigoje – mėgstama Maironio lyrikos kompozicinė priemonė. Ji leidžia derinti labiau nuasmenintą kokios nors problemos įvardijimą ir atsigręžimą į save, aiškaus santykio su kalbama dalykais išraišką, jų vertinimą.

Kartais lyriniame eilėraštyje kalbama apie kokią nors žmogų arba gali būti kalbama kieno nors vardu. Pavyzdžiui, Marcelijus Martinaitis dar sovietmečiu buvo sukūręs eilėraščių ciklą apie žemaitį Kukatį. Jis poetui pasitarnavo kaip

savotiška kaukė, leidusi groteskiškai kalbėti apie ano meto gyvenimą. Tarkime, ironiškas eilėraščių „Kukutis žiūri į stiuardesę“ pirmas posmas:

Kai jinai į mane pasižiūri –
kokia negraži mano burna,
koks aš visas susukinėtas,
kokia išklampus dešinė koja,
kai lipu į lėktuvą!

Šis naivaus, prie sovietinės sistemos nepritampančio Kukučio balsas buvo labai parankus poetui, jo vardu pasakyta daug tiesos apie žmogaus savijautą sovietinėje valstybėje.

UŽDUOTIS

Perskaitykite keturis eilėraščius ir pasakykite, kieno vardu yra kalbama, kokius jausmus ar patirtis poetai išreiškia. Atkreipkite dėmesį, kur ir kada parašyti Vytauto Mačernio ir Kazio Bradūno eilėraščiai.

Maironis

Pavasaris

Pavasario saulė prašvito meiliai
Ir juokiasi, širdį vilioja;
Iškilo į dangų aukštai vėversiai¹,
Čyrena, sparneliais plasnoja.

Išaušo! Išaušo! Vėjelis laukų
Bučiuoja, gaivina krūtinę;
Pabiro, pasklido žiedai ant lankų –
Vainikų eilė pirmutinė.

Taip giedra ir linksma! Tiek šviečia vilties!
Vien meilę norėtum dainuoti,
Apimti pasaulį, priglaust prie širdies,
Su meile saldžiai pabučiuoti!

Vytautas Mačernis

Ramus ir saulėtas sekmadienis miške...
Ties ežeru beržai į vandenį palinkę.
Viršūnės nušviestos šviesa gelsvai blyškia;
Ir saulėj virpa skaidrios tolimos aplinkui.

Tu ateini taku, lyg šokdama, lengvai...
Viršum galvos linguoja medžių šakos:
Ir iš toli matyt, kaip išpinti plaukai
Srovėm auksinėm ant pečių lieknųjų teka.

Tu prieini, mane bučiuoji ir šypsai;
Ir tavo sodrios, švytinčios kaip liepsnos lūpos
Yra lyg du pavasario ugnies žiedai.

O taip ramu, ir saulėje beržai vos supas:
Pro jų viršūnes matos tolimas dangus,
Sapnuojantis kaitraus vidudienio sapnus.

Šašnelė, 1944 VI 2

Kazys Bradūnas

Sapnas apie šiaurę

Vėsioj, begalinėje šiaurėj
Tėviškės sodai šlama
Man kas naktį sapnuos.
Vėsioj, begalinėje šiaurėj
Žvaigždės virš protėvių namo
Klausosi žemės dainos.

Vėsioj, begalinėje šiaurėj
Ant Nemuno kranto molėto
Miega šventi ažuolai...
Kaip gera... Tartum gulėtų
Aukšto piliakalnio kalne
Ir mano menki pelenai...

Vėsioj, begalinėje šiaurėj.

Furthof, 1945

Neringa Abrutytė

Riedučiai su pačiūzomis

šitaip:
mano batų dydis – keturiasdešimtas
tavo – keturiasdešimt ketvirtas
įsiaunu į tavo dideles kojas: prilaikysi
kad mano kojos viena nuo kitos per toli neišsiskirtų
bet viena mano koja – nudryksta į
kitą kambario galą – dar stipriau laikausi tavo kaklo
o kitą mano koją prisitrauki: ką
ji tau sako?
„krisiu“ – slysteli
nučiuoš nuo kojų
riedantys batai
nuo mano kojų

nusiauna tavo kojos: šitaip
esu nepratus

¹ Vieversiai.